

OPUSCULA THEOLOGICA SV. TOME AKVINSKOGA U MISLI MARKA MARULIĆA

Mladen Parlov

UVOD

Sadržaj i temeljne značajke velikog dijela *opus*a Marka Marulića svjedoče da je njihov autor sljedbenik i širitelj temeljnih ideja duhovnog pokreta *devotio moderna*. Radi se o duhovnome pokretu nastalom u laičkim krugovima sjeverozapadne Europe koncem 14. st. Riječ je o vrlo kompleksnom pokretu duhovnosti koji nije jednostavno predstaviti. Ipak, neke su značajke istaknutije od drugih te su gotovo opće svim sljedbenicima 'nove pobožnosti'. Ponajprije, radi se o jednoj vrlo realističnoj viziji duhovnog života, u kojoj nema mjesta za apstraktne spekulacije skolastičke teologije niti za apstraktne sadržaje rajnsko-flamanske mističke škole (Meister Eckart, Teuler, Suzo itd.). Ono što su isticali sljedbenici *devotio moderne* bilo je obraćenje srca, krepostan život, osobito život u poniznosti i siromaštvu, strpljivo podnošenje raznih kušnji, apostolat; ukratko, život prema zahtjevima Evanđelja s očima upravljenima na osobu Isusa Krista, i to ponajprije patnika i raspetoga. Uz spomenuto, pisci promicatelji duhovnosti *devotio moderne* ciljali su na afektivnost svojih čitatelja želeći ih emocionalno uključiti u vlastitu viziju duhovnog života. Kao povlaštena sredstva u ostvarenju kršćanskog života predlažu nadasve život stroge askeze i svakodnevno meditiranje Svetoga pisma.

Spomenute značajke susrećemo u osobnom duhovnom životu našeg Splitsanina i u duhovnosti koju predstavlja i predlaže svojim čitateljima, naravno uz neke vlastite naglaske i odstupanja od općih značajki *devotio moderne*. Ovo spominjemo jer je, kako rekosmo, jedna od značajki pokreta *devotio moderna* bilo nepovjerenje i gotovo opće odbacivanje skolastičke teologije i njenih autora, pa čak i onih

najsvjetlijih i najvećih, kao sv. Tome Akvinskoga, sv. Anzelma i drugih. U svezi s rečenim, značajan je primjer najizrazitijeg predstavnika ‘nove pobožnosti’, autora knjige *Nasljeduj Krista*, djela u kojem je *devotio moderna* dosegla vrhunac, i koje je naš Marulić 1500. preveo na hrvatski. Autor — uglavnom se tvrdi da je Toma Kempenac — izražava veliko nepovjerenje prema bilo kojem obliku spekulacije i uopće prema intelektualizmu. Tako, primjerice, piše: “Što ti koristi raspravljati učeno o Presvetome Trojstvu, ako ti manjka poniznosti zbog čega se ne dopadaš Trojstvu”¹ ili: “Svakako je bolji ponizan seljak koji služi Bogu, nego oholi mudrac, koji, zanemariivši sebe, ispituje kretanje svoda nebeskoga.”² Stoga upozorava: “Prestani odviše težiti za znanjem, jer se u tome skriva velika rastresenost i varka.”³

Naš Marulić, naprotiv, postupa drugačije. Služi se svim knjigama koje ima na dohvat ruke kako bi svojim čitateljima uputio što sadržajnu i konkretniju poruku obraćenja i poziva na dublji i sadržajni kršćanski život. Ne odbacuje dakle ni skolastike niti klasike, ni filozofe niti teologe, ni humaniste niti pučke propovjednike, ukratko nikoga tko ima što reći. U svojoj biblioteci posjedovao je najraznovrsnije knjige s raznih područja ljudskoga znanja: filozofije, gramatike, povijesti, astronomije, teologije itd.

Među tzv. crkvenim knjigama, kako ih on sam naziva (*libri ecclesiastici*), nalazila su se i dva djela najvećeg predstavnika skolastičke teologije, naime *Opuscula s. Thomae de Aquino* te *Catena aurea*. Prvo djelo nalazi se na popisu knjiga koje je sam Marulić sastavio (*Repertorium*), a drugo susrećemo u dijelu testamenta među knjigama koje su određene da se, poslije njegove smrti, dadnu dominikanskom samostanu u Splitu.⁴ I danas se u dominikanskom samostanu u Splitu nalaze neke od knjiga koje im je darovao Marko Marulić, ali nažalost ne i dvije spomenute od sv. Tome Akvinskoga.⁵

¹ T. K e m p e n a c, *Nasljeduj Krista*, Zagreb 1987, str. 7-8 (I, 1,3).

² *Ondje*, I,2,1, str. 9.

³ *Ondje*, I,2,2, str. 9.

⁴ Usp. P. K o l e n d i ć, *Marulićeva oporuka*, Split 1924, str. 12: “... in bibliotecam monasterii Sancti Dominici prope muros dentur opera Sancti Hieronymi, in duos codices distincta, ..., opuscula Sancti Thome et eiusdem Cathena aurea super evangelia...”.

⁵ Usp. A. Z a n i n o v i ć, *Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu*, u: *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, Zagreb 1950, str. 301-310. U Dominikanskoj biblioteci se čuvaju ove knjige: S. H i e r o n y m u s, *Epistolae I*, Parma 1480; S. H i e r o n y m u s, *Epistolae II*, Parma 1480; S. H i e r o n y m u s, *Expositiones in hebraicas questiones super Genesim necnon super duodecim Prophetas minores et quattor maiores*, Venetiis 1497; A u g u s t i n u s - H i l a r i u s (i B o e t i u s), *De Trinitate*, Venetiis 1489; I. T o r t e l l i u s, *De orthographia dictionum e graecis tractarum*, Vincentiae 1479; Titus L i v i u s, *Historia*, Venetiis 1470.

1. MARULIĆ — ŠTOVATELJ SV. TOME AKVINSKOGA

Sv. Toma Akvinski (1225.-1274.) smatran je najplodnijim tumačem katoličke vjere. Teološka su djela ovog sljedbenika sv. Dominika općepoznata i, u crkvenim krugovima, općeprihvaćena. Njegov nauk, iznesen u prvom redu u velikim sustavnim teološkim djelima (*Summa theologica*, *Summa contra gentiles*), postao je, sve donedavno, službeni nauk Katoličke crkve, tako da je stoljećima katolička teologija bila zapravo tumačenje i komentiranje Tomina nauka. U sustavna teološka djela ubrajaju se još *Tumačenja mnijenja Petra Lombardijskog* (*Commentum in quattuor libros Sententiarum magistri Petri Lombardi*), *Prijeporna pitanja* (*Quaestiones disputate*) te *Pitanja o bilo čemu* (*Quaestiones quodlibetales*). Uz spomenuta velika sustavna teološka djela, sv. Toma je napisao brojne komentare biblijskih knjiga te više komentara Aristotelovih djela.⁶ Spomenuta djela nastala su uglavnom kao plod Tomine profesorske službe na raznim europskim učilištima. Osim navedenih velikih djela, Anđeoski Učitelj je, potaknut različitim molbama i prigodama, napisao i brojna manja djela, *opuscula*, u kojima obrađuje razna filozofska (12 manjih djela) te teološka (26 djela) pitanja.⁷

Teološka objašnjenja u raznim Marulićevim djelima svjedoče da je naš humanista poznao Akvinčev teološki nauk te da se je njime i koristio.⁸ No dovoljno je pogledati ono što je Marulić napisao o samome sv. Tomi da se vidi koliko ga je štovao. Tako, primjerice, on naziva sv. Tomu “najplodnijim razlagačem katoličke istine,”⁹ koji nam je ostavio “takva djela za krijepljenje vjernika i pobijanje nevjernika da unutar Crkve nema više nigdje nikakve dvojbe ni zamršena mjesta koje nećeš naći objašnjeno u njima i razriješeno.”¹⁰ Stoga ga on uspoređuje sa suncem, koji je obasjavao “Crkvu sjajem i svoga života i svoga uma i svoga naučavanja.”¹¹ Spomenute pohvale svjedoče da je Marul bio dobro upoznat s

⁶ Usp. M. G r a b m a n n, *Die Werke des hl. Thomas von Aquin*, Münster 1967, str. XVI-XIX; P. M a n d o n n e t, *Des écrits authentiques de sainte Thomas d’Aquin*, Fribourg 1910; T. V e r e š, *Život i djelo Tome Akvinskoga*, u: Toma A k v i n s k i, *Izabrano djelo*, Izabrao i priredio Tomo Vereš, Globus, Zagreb 1981, str. 28-31.

⁷ Više o nastanku raznih Tominih filozofsko-teoloških *opuscula* vidi: P. MANDONNET, *Introduction*, u: S. Thomae A q u i n a t i s, *Opuscula omnia I*, Paris 1927, str. I-LIII.

⁸ Marulićevo poznavanje i korištenje nauka sv. Tome već smo pokazali u nekim člancima objavljenima u prethodnim brojevima *Colloquia Marvliana: Lik Krista patnika u misli Marulića*, u: *Colloquia Marvliana V*, Književni krug, Split 1996, str. 57-85; *Marulićeva nauka o spasenju*, u: *Colloquia Marvliana VII*, Književni krug, Split 1998, str. 59-73.

⁹ M. M a r u l i ć, *Institucija I*, Književni krug, Split 1986, str. 198 (*De inst.*, II, 3). Dalje u tekstu koristit ćemo se kraticom *De inst.* U našem radu poslužili smo se splitskim izdanjem *Opera omnia Marci Maruli* u prijevodu Branimira Glavičića.

¹⁰ *Ondje*, str. 207 (II,5).

¹¹ M. M a r u l i ć, *Institucija III*, str. 159 (V, 8).

Akvinčevom misli. Naravno da će štovanje koje je naš humanista gajio prema Anđeoskom Učitelju i poznavanje njegovih spisa naći svoj odraz na brojnim stranicama našeg velikana.

2. OPUSCULA SV. TOME AKVINSKOGA

Nakon smrti sv. Tome njegov subrat, tajnik i prijatelj fra Reginald načinio je popis svih svećevih djela. Na prvome mjestu fra Reginald nabraja 25 djela za koja kaže da se "supradicta omnia vocantur opuscula."¹² Vrlo brzo će se, u raznim popisima djela sv. Tome, ovim *opusculima* pribrojiti i druga manja svećeva djela tako da će se formirati kolekcije od 32, a potom od 68, pa i više, manjih Tominih djela. Izvornim manjim Tominih djelima, tijekom 14. st., pribrojena su i brojna apokrifna djela napisana pod imenom Anđeoskog Učitelja.¹³

Petar iz Bergama objavljuje prvo izdanje Akvinčevih dijela 1473. godine u Bolonji: *Tabula super omnia opera divinis doctoris Thomae aquinatis*. U tom su izdanju objavljena i *opuscula* (njih 25) koje u svom popisu donosi fra Reginald. Nekoliko godina poslije (1485.) jedan anonimni Tomin subrat, dominikanac, priređuje novo izdanje Tominih *opuscula*: *Summa opusculorum sancti Thomae de Aquino*. U novom izdanju našlo se je 70 Tominih manjih dijela. Očito, objavljena su sva Tomina izvorna manja djela, ali i *opuscula vix dubia* (4) te *opuscula spuria* (24). Spomenuto izdanje će, gotovo jedno stoljeće poslije (1570. god.), poslužiti kao polazište za izdanje *opuscula* u čuvenom izdanju, *editio plana*, svih Tominih djela.

¹² Citat uzet iz: P. M a n d o n n e t, *Introduction, nav. dj.*, str. IX. Prema popisu tih 25 *opuscula* bili bi: *Contra impugnantes Dei cultum et religionem, contra Magistros Parisiensis, tempore Alexandri Papae IV; De operationibus occultis, ad quemdam militem ultramontanum; Item, In quibus potest homo licite uti iudicio astrorum ad eundem; De principiis naturae, ad fratrem Silvestrum; De regno, ad regem Cypri; De substantiis separatis, ad fratrem Raynaldum de Piperno; De rationibus fidei, ad cantorem Antiochenum; De perfectione vitae spiritualis, contra magistrum Geraldum; Contra doctrinam retrahentium a religione, contra Geraldos; De sortibus, ad Dominum Iacobum de Tolongo; De forma poenitentiae absolutionis sacramentalis, ad Magistrum Ordinis; Contra errores Graecorum, ad Urbanum Papam; Declaratio Iudaeorum, ad Ducissam Brabantiae; Declaratio quadraginta trium quaestionem, ad Magistrum Ordinis; Declaratio sex quaestionum ad lectorem Bisuntinum; De ente et essentia, ad fratres socios; De mixtione elementorum, ad Magistrum Philippum de Castrocaeli; De motu cordis ad eundem; De unitate intellectus, contra Averroistas Parisiensis; De aeternitate mundi contra murmurantes; Expositio circa primam decretalem De fide catholica et Summa Trinitate; Et secundam damnatus, ad Archidiaconum Tudertinum; De articulis fidei et sacramentis Ecclesiae, ad Archiepiscopum Panormitanum; Brevis compilatio theologiae, ad fratrem Raynaldum de Piperno.*

¹³ Više o raznim kolekcijama Tominih *opuscula* vidi: P. M a n d o n n e t, *Introduction, nav. dj.*, str. XXX-L. Mandonnet je načinio popis svih izvornih Tominih *opuscula* kao i onih koji su mu pripisani, a kojih je izdanje u 5 volumena i priredio. Izvornih je, prema Mandonnetu, 41, od čega 12 s područja filozofije, a ostali su s područja teologije. *Opuscula vix dubia* ima 4, a *opuscula spuria* 24 (Usp. *Ondje*, str. LII-LIII).

Koje se je izdanje, od dva spomenuta, nalazilo u Marulićevoj biblioteci? Budući da je knjiga koju je Marulić darovao dominikanskom samostanu u Splitu najvjerojatnije nepovratno izgubljena (uništena), teško je odgovoriti na postavljeno pitanje. Ali ipak! Ako bismo prihvatili tezu C. Verdiana¹⁴ da je Marulić autor tzv. *Firentinskog zbornika* (*Codice Dalmatico-Laurenziano*), činilo bi se da se u Marulićevoj biblioteci nalazilo drugo od dva spomenuta izdanja, ono iz 1485. god. Naime, u *Zborniku* se nalaze prijevodi-adaptacije nekih Tominih *opuscula* (*Expositio devotissima Orationis Dominicae, videlicet Pater noster; Expositio super salutatione angelica, scilicet Ave Maria*), koji se ne nalaze u prvom izdanju.

Potom, čini se da i u samim Marulićevim djelima možemo naći potvrdu da se je služio drugim, širim izdanjem Tominih *opuscula*. Naime, naš humanista — imajući u vidu narav i sadržaj njegovih spisa — svakako je dao prednost Akvinčevim teološkim manjim djelima pred onim filozofskim. Potom su među teološkim djelcima Marulića više privlačila djela koja su bila više didaktičko-propovjedničkog a manje znanstveno-skolastičkog karaktera. Neka djelca su u stvari Akvinčeve propovijedi, držane na talijanskom te zapisane a potom i prevedene na latinski (tu spadaju tumačenja *Vjeronanja, Očenaša, Zdravo Marije, Deset zapovijedi* te *Dviju zapovijedi ljubavi*), a objavljene su u drugom izdanju. Zanimljivo je da nutarnja struktura Marulićeva *Evandelistara* odgovara upravo ovim Akvinčevim manjim djelima. Naime, svojim propovijedima sv. je Toma, kako sam navodi, htio poučiti narod što treba vjerovati, čemu se nadati te što činiti tj. kako živjeti: “Troje je, navodi Toma, potrebno čovjeku za spasenje: znati što treba vjerovati, znati za čim treba težiti (dakle, čemu se nadati o.m.) i znati što treba činiti. O prvome nas poučava Vjeronanje, u kojemu nam se izlažu članci vjere predani od apostola; o drugome — Gospodnja molitva; o trećemu — zakon Božji.”¹⁵ Govor o trećem, dakle o zakonu Božjemu, nadasve je govor o kreposti ljubavi, koju Toma tumači kroz *Dvije zapovijedi ljubavi*, a koje su sažetak i vrhunac i Zakona i Evandjelja.

¹⁴ Usp. C. V e r d i a n i, *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika*, Čakavski sabor, Split 1973. Treba reći da Verdiani vlastitu tezu potkrepljuje brojnim argumentima, no s njima se ne slažu dvojica domaćih autora: D. M a l i ć, *O Verdijanijevu pristupu Firentinskom zborniku*, u: *Forum XV* (1976) 9, str. 401-424; M. M o g u š, *Je li Marulić autor Firentinskog zbornika?*, *Radovi zavoda za slav. Filologiju* 14, Zagreb 1976, str. 46-51.

¹⁵ S v. T o m a A k v i n s k i, *Stožeri kršćanske vjere*, Symposion, Split 1981, str. 141. U ovom izdanju nalaze se Tomina tumačenja *Vjeronanja, Očenaša, Dviju zapovijedi ljubavi* i *Deset zapovijedi* te *Zdravo Marije*. U stvari radi se o posljednjim propovijedima (58, prema nekima 59) koje je Svetac održao u pretkorizmi i korizmi 1273. god. Propovijedi koje je, kako rekosmo, Toma držao na talijanskom, zapisane su a potom i prevedene na latinski. Hrvatsko izdanje Tominih propovijedi imamo u prijevodu Tomina subrata, veoma zaslužnoga o. Augustina Pavlovića. Treba spomenuti da je i sam sv. Toma nadahnuće za svoje propovijedi katekizamskog sadržaja pronašao u djelu sv. Augustina, *Enchiridion ad Laurentium sive De fide, spe et charitate*. Dalje ćemo se u tekstu za spomenuto djelo koristiti kraticom SKV = *Stožeri kršćanske vjere*.

Kao što je poznato, Marulić je svoj *Evandelistar* podijelio na tri dijela a u sedam knjiga. Prvi dio, prvu knjigu, posvećuje kreposti vjere; drugi dio, drugu i treću knjigu, posvećuje kreposti ufanja (nade), a treći dio, preostale četiri knjige, posvećuje kreposti ljubavi. Očito, poput sv. Tome, i Marulić je htio poučiti svoje čitatelje što trebaju vjerovati, čemu se nadati te što činiti, odnosno kako živjeti. Razdioba, čini nam se, nimalo slučajna, to više što se Marulić, kako ćemo pokazati, koristi određenim Akvinčevim teološkim razjašnjenjima i zaključcima.

Dok se Akvinčeve propovijedi, po cjelini sadržaja i načinu obrade, predstavljaju kao 'katekizam za odrasle', Marulićeva djela, osobito *Evandelistar*, predstavljaju se kao kompendiji i katekizamskih sadržaja ali i kao zbirke savjeta okrenutih praktičnom, svagdanjem životu. Naravno da nam nije moguće obraditi prisutnost svih 26 Akvinčevih teoloških *opuscula* u Marulićevim djelima pa čak ni onih isključivo didaktičko-propovjedničkog karaktera koji su mogli posebno zanimati našega humanistu. U našem radu pozornost ćemo usmjeriti samo na prisutnost tumačenja *Vjerovanja* u nekim Marulićevim djelima.¹⁶ Odmah spomenimo da postoji jasna metodološka razlika između tumačenja sv. Tome i onoga što je napisao Marulić, odnosno načina na koji se koristio Akvinčevim tumačenjima. Dok Akvinac prvotno nastoji pružiti dobro tumačenje te onda iz njega izvući pouku, Maruliću je i samo tumačenje u službi pouke. Naime, njegov prvotni cilj, i kada nešto tumači, nije teološko objašnjenje nego poziv na obraćenje i pokoru. Teološka su mu razjašnjenja u službi moralnih načela. To se ponavlja gotovo u svim njegovim djelima.

3. TOMINO TUMAČENJE VJEROVANJA KOD MARULIĆA

3.1. U *Evandelistaru*

Osim što se nutarnja struktura *Evandelistara* podudara s Tominim didaktičko-propovjedničkim djelima (*opusculima*), veliku sličnost uočavamo i u njihovu stilu i metodi. Naime, sv. Toma, tumačeći članke vjere, egzistencijalno-biblijskim pristupom želi zapravo slušatelja (čitatelja) uvesti u dublji duhovni, kršćanski život.¹⁷ Svako tumačenje završava poticajima i pobudama koji ciljaju kako na razumsku tako i afektivnu razinu slušatelja. Svoja tumačenja potkrepljuje obilnim citiranjima Svetoga pisma, a često se i rado poziva na sv. Oce, osobito na sv.

¹⁶ Treba napomenuti da tumačenju *Vjerovanja* sadržajno velikim dijelom odgovara djelce *De articulis fidei et sacramentis Ecclesiae*.

¹⁷ Takav pristup zahtijeva sama narav propovijedi koja mora biti okrenuta konkretnom životu. Spomenutu metodu Toma je naučio u plastično-životnim slikama Svetoga pisma, ali u i djelima Otaca koji su se gotovo isključivo služili spomenutom metodom.

Augustina.¹⁸ Identičnom se metodom koristi i Marulić u svojem *Evandelistaru*. Obilnim citiranjem Svetoga pisma — ono mu je uvijek polazište — on potkrepljuje vlastite postavke te poučava, potiče i uvjerava čitatelja u potrebu kreposnog življenja, odnosno dubljeg kršćanskog života.¹⁹ Osim ovih, općih podudarnosti, u *Evandelistaru* samo na par mjesta možemo zamijetiti tragove Tomina tumačenja *Vjerovanja*. Razlog tome je dijelom tematika kojom se bave — u Marulića je mnogo šira — a dijelom i različitost polazišnih postavki pa i nutarnjih stanja oba autora. Toma, naime, izlaže članake *Vjerovanja* jedan za drugim (o Bogu Ocu sve-mogućem, potom članke o Kristu, Duhu Svetome itd.) onako kako su tradicijom došli do njegova vremena. Kod Marulića, primjerice, ne nalazimo govor o vjeri u Boga Oca. Vjeran svojoj duhovnoj pripadnosti duhovnosti *devotio moderne* on je sav usmjeren na Krista. I kad govori o Bogu, primjerice u Ev. I,1 — *O iskazivanju vjere Bogu*, govor uvijek postaje govor o Kristu. Slično vrijedi i za govor o Duhu Svetome.

U uvodu tumačenja *Vjerovanja* sv. Toma govori o vjeri pod raznim vidovima. Među ostalim piše da vjerom pobjeđujemo napasti, a “Svaka je napast, naime, ili od đavla, ili od svijeta, ili od tijela.” Potom ukratko opisuje kako nas napastuje đavao, kako svijet, a kako tijelo.²⁰ Gotovo identičan, ali opširniji, govor i argumentaciju o napastima nalazimo i kod Marulića u *Evandelistaru*.²¹ Ili tumačeći četvrti članak vjere (*mučen pod Poncijem Pilatom, raspet, umro i pokopan*), Toma kaže da postoje dva razloga zbog kojih je bilo potrebno da Krist trpi: prvi je ustuk protiv grijeha, a drugi je uzor za djelovanje. Nakon što je objasnio prvi, za drugi navodi da je Kristova muka dostatna posvema oblikovati naš život. “Tko god hoće da živi savršeno, ne treba ništa drugo da prezre nego što je Krist prezreo na križu, i poželi što je Krist poželio.”²² Potom navodi da je Krist uzor *ljubavi, strpljivosti, poniznosti, poslušnosti, preziranja zemaljskih dobara*.²³ Slično Tomi, i Marulić u jednom poglavlju treće knjige *Evandelistara*, *Treba se suobraziti s Kristom* (III, 24), predstavlja Krista kao uzor kojeg treba nasljedovati. Za njega je Krist uzor *poniznosti, poslušnosti, strpljivosti, preziranja zemaljskih dobara, siromaštva, ljubavi i djevičanstva*.²⁴ Slično Tomi, i Marulić smatra da se kršćansko savršenstvo ostvaruje nasljedujući Krista te kontemplirajući lik Krista patnika.²⁵

¹⁸ U tumačenju *Vjerovanja* Toma citira sv. Augustina devet puta. U svim tumačenjima (dakle, *Vjerovanja, Zdravo Marije, Deset zapovijedi i Dviju zapovijedi ljubavi*) koristi 18 raznih Augustinovih spisa, citirajući ga ukupno 35 puta.

¹⁹ Više o metodskom postupku i stilu *Evandelistara* vidi: D. Š i m u n d ž a, *Opći pristup Marulićevu Evandelistaru*, u: M. M a r u l i ć, *Evandelistar I*, Književni krug, Split 1985, str. 20-21.

²⁰ SKV, str. 31-32.

²¹ *Evandelistar II*, str. 16-21.

²² SKV, str. 60.

²³ SKV, str. 60-61.

²⁴ Ev III, 24 (= I, str. 322-327).

²⁵ Ev IV,10 (= II, str. 60-62), također *De humilitate*, str. 75.

3.2. O djelu *De humilitate et gloria Christi*

U ovom Marulićevom najteološkim djelu zamjetna je veća prisutnost Tomina tumačenja *Vjerovanja*, što naravno nije ni čudno budući da je Marulić češće morao posezati za različitim teološkim objašnjenjima. Tako, primjerice, preuzima Tomino teološko razjašnjenje Kristova stanja na križu u trenutku smrti kao i razloge zbog kojih je Krist trebao trpjeti i umrijeti.²⁶ Slično postupa i kad opisuje Kristov silazak nad pakao i Kristovo uskrsnuće. Toma navodi da su četiri razloga zbog kojih je Krist s dušom sišao 'nad pakao', tj. u carstvo smrti: 1. Da podnese cijelu kaznu za grijeh i tako okaje čitavu krivicu; 2. da na savršen način pritekne u pomoć svojim prijateljima; 3. da potpuno pobijedi đavla; 4. da oslobodi svete koji su bili u carstvu mrtvih.²⁷ Sva četiri razloga, premda ne istim redoslijedom i ne služeći se posve istim svetopisamskim citatima, izlaže i Marulić na početku treće, *slavne* knjige.²⁸

Nakon što je opisao Kristovo uzašašće na nebo, Marulić na posljednjim stranicama treće, *slavne* knjige, donosi kratku pneumatologiju (nauku o Duhu Svetome).²⁹ Sadržajno ona odgovara Tominu izlaganju osmog članka *Vjerovanja: Vjerujem u Duha Svetoga*.³⁰ No treba reći da su to ujedno i opći sadržaji katoličkoga *creda* te je teško reći je li teološka objašnjenja preuzeo od Augustina, Tome ili od koga drugoga budući da su kod svih uglavnom ista.

U devetom članku tumačenja *Vjerovanja: Vjerujem u svetu Crkvu katoličku*, sv. Toma ukratko tumači oznake Crkve, naime da je Crkva *jedna, sveta, katolička i čvrsta* tj. *apostolska*.³¹ Premda pitanje Crkve tj. ekleziologiju nije obradio kao

²⁶ Kristovo stanje u trenutku smrti Toma tumači u četvrtom članku: *Mučen pod Poncijem Pilatom, raspet, umro i pokopan* (SKV, str. 56-61). Marulić opisuje Kristovo stanje na križu i teološki ga razlaže u prvoj knjizi *De humilitate* (str. 141-146). Ipak, treba reći da teološko razjašnjenje Kristova stanja u trenutku smrti više slijedi razjašnjenje koje je sv. Toma iznio u teološkoj *Summi* (usp. *S. Th. III, q. 50. a. 2 i 3*), a koje je uostalom i šire.

²⁷ Usp. SKV, str. 62-64. Kristov silazak 'nad pakao' Toma izlaže i u *Summi* (usp. *S. Th. III, q. 52, a. 1-8*).

²⁸ Usp. *De hum.*, str. 270-274. Usp. također Ev III,19 (= I, str. 309-310).

²⁹ Usp. *De hum.*, str. 352-361.

³⁰ Usp. SKV, str. 78-81.

³¹ Usp. SKV, str. 82-86. S obzirom na *jedinstvo* Crkve, Toma navodi da ono proizlazi iz tri izvora: iz jedinstvene vjere, jedne nade i jedne ljubavi. Radi se dakle o jedinstvu teologalnih kreposti koje se nazivaju i 'ulivene' jer su vjernicima darovane sakramentom krštenja. Za drugu oznaku Toma navodi da se ostvaruje na više načina: Crkva je sveta jer je oprana Kristovom krvlju i kupelji preporođenja (krštenja); Crkva je sveta jer prima pomazanje Duha Svetoga; Crkva tj. vjernici sveti su jer su prebivališta Presvetoga Trojstva; Crkva je sveta zazivanjem Boga. U svezi s trećom oznakom, naime da je Crkva *sveopća*, Toma objašnjava katolicitet Crkve s tri stajališta: Crkva je *sveopća* s *obzirom na prostor*, jer je rasprostranjena po svem svijetu; ona je *sveopća* s obzirom na *društveni položaj i spol*, jer nitko nije isključen; ona je *sveopća* s *obzirom na vrijeme*, jer će trajati do konca svijeta. Za četvrtu oznaku piše da je Crkva *čvrsta* (jer je apostolska), tj. jer je sagrađena na temelju apostola, a zaglavni kamen i garant njene čvrstine i opstojnosti jest sam Isus Krist, njen utemeljitelj.

posebno pitanje, Marulić je temi Crkve posvetio prekrasne i brojne stranice, osobito u drugoj *proročkoj* knjizi djela *De humilitate et gloria Christi*. Koristeći se raznim figurama i slikama Staroga zavjeta, on dokazuje da je Crkva jedna, sveta, sveopća i apostolska. Crkva je jedna, piše Marulić i ne “počiva na kamenju nego na vjeri” te je “širi vjera i ispovijedanje pravoga Boga.”³² Dalje on piše za Crkvu da je službenica Gospodnja koja stoji pred Gospodinom “ukrašena zlatom vjere, ufanja i ljubavi.”³³ Očito i za Marulića, kao i za sv. Tomu, jedinstvo Crkve proizlazi iz jedinstva teologalnih kreposti koje je Gospodin udijelio svojoj Crkvi i kojoj je on sam stijena i temelj.³⁴ Na sličan način Marulić, slijedeći Akvinčeva teološka objašnjenja, tumači, bolje reći opisuje, i ostale tri oznake Crkve.³⁵

3.3. U djelu *De ultimo Christi iudicio*

Temeljnu teološku argumentaciju za svoj govor o posljednjem sudu, u svojem govoru-djelu *De ultimo Christi iudicio*, Marulić dobrim dijelom nalazi u Akvinčevu tumačenju sedmoga, jedanaestog i dvanaestog članka vjerovanja.³⁶

Tumačeći sedmi članak *Vjerovanja (Odonud će doći suditi žive i mrtve)*, Akvinac, pokrepljujući svoja tumačenja citiranjima Svetoga pisma, navodi da je Krist sudac s tri razloga: 1) nužno je da pozvani na sud vide suca; 2) Krist je kao čovjek zaslužio tu službu (poziva se na Job 36,17); 3) da suđenici ne budu zdvojni. Naime, kad bi im sudio sam Bog, ljudi bi očajavali od straha. Toma, pozivajući se na 2 Kor 5,10, navodi da će Krist suditi sve koji žive, koji su živjeli ili će živjeti.³⁷ U drugom dijelu svoga govora-propovijedi o Kristovu sucu, Marulić govori o dolasku Krista suca. I on, slijedeći Sveto pismo (usp. Mt 26,64; Otk. 1,7), tvrdi da je sudac Krist Bogočovjek — dakle potrebno je da bude vidljiv. Vjerojatno slijedeći Tomu, ali i otačke spise, tvrdi da je Krist, zbog zla koje je pretrpio, zaslužio da bude sudac svima, živima i mrtvima.³⁸ Poput Tome,³⁹ i Marulić smatra da će i sam izgled

³² *De hum.*, str. 228.

³³ *De hum.*, str. 216.

³⁴ “Vjerom nastaje Crkva Kristova, piše Marulić, i blago onomu tko slijedi od Boga objavljenu istinu da bi se po vjeri vezao uz Crkvu i srastao s njom vršeći Božje zapovijedi... Krist je dakle *stijena* na kojoj je utemeljena Crkva: ma kako trpjela *vjetrove i bujice* svakojakih kušnji, ostaje ipak *čvrsta*.” (*De hum.*, str. 209)

³⁵ Usp. primjerice *De hum.*, str. 213-214 (sveopća); 219-221. 312-314; (apostolska); 314. 335 (sveta).

³⁶ Radi se o člancima: VII. *Odonud će doći* (tj. Krist o. m.) *suditi žive i mrtve*; XI. *Vjerujem u uskrsnuće tijela*; XII. *Vjerujem u život vječni*.

³⁷ Usp. SKV str. 74-75.

³⁸ Usp. *Propovijed Marka Marulića o posljednjem sudu*, u: M. M a r u l i ć, *Latinska manja djela*, Književni krug, Split 1992, str. 188-189 (dalje u tekstu *Iudicio*).

³⁹ Usp. SKV, str. 76-77.

Krista suca biti različit za pravednike od onoga za grešnike. Naime, dok će ga pravednici vidjeti kao blaga i dobrohotna suca, grešnici će ga susresti gnjevna i srdita.⁴⁰ Očito, Marulić želi kod čitatelja (grešnika) pobuditi strah pred Kristom sucem poradi počinjenih grijeha, a time i spasonosnu želju za obraćenjem.⁴¹

U jedanaestom članku *Vjerovanja (Vjerujem u uskrsnuće tijela)* sv. Toma razmatra četiri vida vjere u uskrsnuće: 1) korist što proizlazi iz vjere u uskrsnuće; 2) opća svojstva uskrsnulih tjelesa; 3) posebna svojstva uskrsnulih pravednika; 4) posebna svojstva uskrsnulih osuđenika.⁴² Teološki temelj uskrsnuća mrtvih Toma pronalazi u Kristovom uskrsnuću te to potkrepljuje autoritetom Svetoga pisma (usp. 1 Kor 15,21). Na istu svetopisamsku argumentaciju poziva i Marulić te nudi i isti teološki temelj uskrsnuća mrtvih.⁴³ Svoj govor o uskrsnuću od mrtvih Marulić nastavlja tomističkom tvrdnjom da je za savršenstvo ljudske naravi nužno potrebno uskrsnuće.⁴⁴ Sv. Toma, u tumačenju *Vjerovanja*, ne navodi da je uskrsnuće tijela nužno. No to je pitanje opširnije obradio u *Summi*, gdje navodi da čovjek ne može postići konačnu sreću ako se duša ne sjedini s tijelom, budući da je duša — kao dio ljudske naravi — odijeljena od tijela nesavršena, kao što je nesavršen svaki dio koji se nalazi izvan svoje cjeline.⁴⁵

Andeoski Učitelj, pozivajući se na navode Svetoga pisma, nabraja svojstva koja će imati uskrsla tjelesa. Razlikuje četiri zajednička (identičnost sa zemaljskim tijelom, različitost s obzirom na zemaljsko, cjelovitost i savršena dob) i četiri posebna svojstva (sjajnost, netrpnost, pokretljivost i tananost).⁴⁶ Ista svojstva uskrslih tjelesa, premda ne istim redom, opisuje i Marulić. I on naglašava identičnost, ali i različitost uskrslog tijela s obzirom na zemaljsko. Potom posebno naglašava sjajnost, netrpnost, pokretljivost i prodornost (tananost).⁴⁷

⁴⁰ Usp. *Iudicio*, str. 196-198.

⁴¹ On će to i izričito napisati: "Zgriješio si, kršćanine, kaj se što si zgriješio i svojim imutkom priteci drugima u neimaštini, pa što god udijeliš siromahu, Krist će ti to što si utrošio naplatiti te ćeš od njega za skroman darak primiti velika uzdarja, za vremenita dobra - vječita" (*Iudicio*, str. 196). Inače i sv. Toma, među lijekovima protiv straha pred Kristom sucem, nabraja upravo milostinju i ljubav prema bližnjemu (usp. SKV, str. 77).

⁴² Usp. SKV, str. 93-96. Temu uskrsnuća mrtvih Toma je drugdje iscrpnije obradio (usp. S. Th. Suppl. q. 69-81).

⁴³ Usp. *Iudicio*, str. 186-187. Usp. također *Institucija III*, str. 234-235 (VI,6).

⁴⁴ Usp. *Iudicio*, str. 187. Marulić, slijedeći sv. Tomu, tumači zašto je uskrsnuće tijela nužno: "Čovjek se naime sastoji od duše i tijela. U protivnom slučaju, niti s dušom bez tijela niti s tijelom bez duše čovjek ne bi bio potpun. A da bi bio potpun, nužno je da se ono što je smrt rastavila uskrsnućem ponovo sjedini i da se dalje ne razdvaja" (*Ondje*).

⁴⁵ Usp. S. Th. Suppl. q. 75, a. 2-3.

⁴⁶ Usp. SKV, str. 94-95. Opširnije o svojstvima uskrslih tjelesa Toma piše u *Summi* (usp. S. Th. Suppl. q. 83-85). Treba napomenuti da se ne radi o izvornom Akvinčevom doprinosu. Naime, čitava teološko-duhovna tradicija preuzela je novozavjetni govor o Kristovu uskrsnom tijelu te ga primijenila na tjelesa pravednika nakon uskrsnuća. Tu tradiciju slijedio je kako Akvinac tako i naš Marulić.

⁴⁷ Usp. *Iudicio*, str. 206-207; *De inst.*, VI,15, str. 295-298.

Tumačenje *Vjervanja* sv. Toma završava tumačenjem vjere u život vječni koji se, piše Akvinac, sastoji u čovjekovu sjedinjenju s Bogom. To sjedinjenje pak “sastoji se u savršenom gledanju.”⁴⁸ I Marulić shvaća život vječni u obliku *visio beatifica*, blaženog gledanja: “Sva će dobra za blažene nastati iz samoga gledanja onoga koji je sve stvorio.”⁴⁹ Poput Akvinca, i Marulić shvaća život vječni kao posjedovanje potpune sreće i zadovoljstva, kao savršenu sigurnost te kao *communio sanctorum* ili *felix societas*, u kojem će sveti uživati društvo jedni drugih, anđela, Blažene Djevice Marije i nadasve Krista.⁵⁰ Shvaćajući život vječni ponajprije pod njegovim kontemplativnim vidom, Marulić je vjerojatno jednim dijelom slijedio tekstove Anđeoskog Učitelja. No on, za razliku od Akvinca, ne donosi daljnja teološka objašnjenja. Stoga se čini vjerojatnijim da je, pišući o životu vječnom, jednostavno iznio ono što je pronašao u Svetome pismu. On, naime, doslovno navodi, jedan poslije drugoga, brojne svetopisamske retke (1 Kor 13,12; 2 Kor 3,18; 1 Iv 3,2) koji govore o životu vječnome kao o blaženome gledanju.⁵¹ No to je, uostalom, i razumljivo, budući da njegova nakana nije bila iznijeti teologiju o posljednjim stvarima, nego, tumačeći iste, pozvati čitatelje (slušatelje) na što hitnije obraćenje.⁵²

⁴⁸ SKV, str. 97. Toma dalje navodi da se život vječni sastoji također u savršenoj zasićenosti želje, u savršenoj sigurnosti te u ugodnu društvu svih blaženika (usp. *Ondje*, str. 98-99). Usp. također *S. Th. I-II, q. 3 a. 4*.

⁴⁹ *Iudicio*, str. 207. Slično piše i na drugom mjestu: “Potpuno će dakle biti blaženstvo spoznati Neizrecivoga, vidjeti Nevidljivoga, pojmiti u jedinstvu Trojnoga, u trojstvu jednoga i sa samoga izvora svih dobara crpsti tjelesna i duševna dobra bez kraja.” (*Ondje*, str. 206) Sam Marulić postavlja i jednu objekciju, naime da nije moguće vidjeti Boga nevidljivoga. Odgovara da će blaženici vidjeti Boga “duševnim razumskim očima” te zaključuje: “Nećemo ga vidjeti kao u ogledalu, nejasno, nego posve jasno, licem u lice. Vidjet ćemo ga, velim, onakva kakav jest, jednoga u trojstvu, trojna u jedinstvu, jednostavna u biti, različna u osobama.” (*Ondje* str. 208)

⁵⁰ Usp. *Iudicio*, str. 210-211; *De inst.*, VII/15, str. 203-205.

⁵¹ Usp. *Iudicio*, str. 207-208.

⁵² Premda je njegov spis (govor) *De ultimo Christi iudicio*, zbog naravi samog argumenta, dosta teološki obojen, ipak je Marulićeva temeljna nakana obraćenje slušatelja (čitatelja). Na početku svoga tumačenja o posljednjem sudu on kaže: “Namjeravam dakle govoriti sada o onom veoma strašnom i groznom sudu, zabrinut ne manje za vaš negoli za svoj spas. Ja doista ne znam ima li išta korisnije za kršćanina nego da se često prisjeća onoga što će biti na kraju i da to stalno drži na pameti. To nas odvraća od poroka, potiče na krepostan život, nalaže nam da se ostavimo i oholosti a prigrlimo krotkost, da odbacimo škrtost a gajimo milosrdnost, da preziremo što je prolazno a žudimo za onim što je vječno.” (*Iudicio*, str. 163-164)

Mladen Parlov

THE *OPUSCULA THEOLOGICA* OF ST THOMAS AQUINAS IN THE
THOUGHT OF MARKO MARULIĆ

Among his many books, Marulić possessed in his own library two books by St Thomas Aquinas, *Catena aurea* and *Opuscula*. In his testament he left both books to the brothers of the great Aquinas in the Monastery of St Dominic in Split. Unfortunately, in the whirlwind of history that has affected Marulić's city, the books have disappeared without trace.

The *editio princeps* of Aquinas's *Opuscula* was in 1475, while in 1485 all his works were published, including apocryphal works. Marulić in all likelihood owned the second, enlarged edition. In this edition there were also Aquinas's interpretations of the *Creed*, *Our Father*, *Ten Commandments* and *Two Commandments of Love*, which because of their didactic and sermonising nature could well have excited Marulić's attention. The author cites as an interesting fact that the inner structure of the *Evangelistarium*, in which Marulić dedicates some of the books to faith (what is to be believed), to hope (what is to be hoped) and charity (what is to be done), corresponds to Aquinas's *opuscula* cited above. In them the Saint explains the three things that are needful for salvation: what needs to be believed (the interpretation of the *Creed*), what is to be hoped (*Our Father*) and what has to be done (*Commandments*).

The author has then attempted through an analysis of the contents of Aquinas's interpretation of the *Creed* to discover where he is present in Marulić's writings. Indications and similarities do exist. But it is hard to say which sections were literally taken over, since Aquinas and Marulić both faithfully followed the teaching of the Holy Scriptures and the patristic writings. Nevertheless, the congruence of certain contents and especially of certain theological explanations shows that Marulić did use the Aquinian interpretation of the *Creed*. It is not too much to note that St Thomas Aquinas wrote under patristic influence and that he can be called the spiritual son of St Augustine. For this reason it is difficult to say which wells Marulić drew a particular thought from, since it is frequently a matter of the common inheritance of the Catholic religion.